

Doc. Dr Milivoje RADOVIĆ

REGIONALNE DISPROPORCIJE U CRNOJ GORI

1. UVOD

Regionalan razvoj je dugoročan i složen strukturni fenomen, koji čini sintezu dejstva brojnih ekonomskih, neekonomskih, prirodnih, demografskih i drugih faktora. Analizom regionalne dimenzije razvoja Crne Gore evidentne su značajne disproporcije i debalansi u stepenu razvoja pojedinih regiona.

U proteklom periodu, koji karakteriše opšti pad privredne aktivnosti, regionalne disproporcije su postale još naglašenije.

Polazeći od osnovne svrhe izrade ovog rada, koji treba da posluži kao jedna od analiza, čini se opravdanim ukazati na bitne karakteristike pojedinih regiona unutar Republike (sjeverni, centralni i južni). U tom kontekstu prvo će se analizirati raspoloživi prirodni resursi ili faktori razvoja a potom izgrađeni kapaciteti u pojedinim privrednim oblastima.

Pri analizi ćemo obuhvatiti uobičajenu podjelu faktora na:

- prirodne resurse,
- humani kapital,
- izgrađenost kapaciteta,
- tehničko tehnološki napredak,
- institucionalni okvir,
- ekonomska politika.

U okviru prirodnih resursa posebno ćemo na nivou regiona analizirati poljoprivredno zemljište i stočni fond, a potom drvenu masu, mineralne sirovine i elektropotencijale. Takođe ćemo na regionalnom nivou

prezentirati (najčešće u fizičkim jedinicama mjere) izgardenost kapaciteta u industriji, turizmu, poljoprivredi i drugim djelatnostima, a potom ukazati na strukturne i regionalne disproporcije u razvoju Republike.

2. RASPOLOŽIVI RESURSI I IZGRAĐENI KAPACITETI

2. 1. Sjeverni region

2. 1. 1. Poljoprivredno zemljište i stočni fond

U analizi sjevernog regiona prvo što treba konstatovati jeste činjenica da je došlo do ogromne migracije stanovništva iz ovog u južni i centralni region budući da se njegov udio u ukupnom stanovništvu Republike u razdoblju od 1961-2003 godine smanjio sa 46,2% na svega 31,4% (u apsolutnom iznosu sa 218 hiljada 195 hiljada). Uprkos tome sjeverni region je, međutim, koliko toliko zadržao poljoprivredno stanovništvo tako da u ukupnom stanovništvu Republike 1991. godini participira sa 73,5% (u 1961. godini sa 63,7%). U poređenju sa druga dva regiona poljoprivredno stanovništvo sjevernog regiona se smanjilo za 4 puta (sa 141.600 na 35.400), dok se u ostala dva regiona smanjilo oko 6 puta. Zbog toga je u sjevernom regionu poljoprivredno u ukupnom stanovništvu svedeno 16,5% a u ostala dva regiona na svega 3,5%.

Tabela 1 – Sjeverni region raspoloživi resursi

OPIS	1961	1961-(%)	1989	1989-(%)	2002/3.	2002/3-(%)
<i>Teritorija u km²</i>	7.320	53	7.320	53	7.320	53
<i>Stanovništvo</i>	217.988	46,19	219.722	35,72	194.879	31,4
Poljoprivredno	141.637	63,71	35.400	73,5		
Nepoljoprivredno	76.351	30,59	184.322	32,51		
<i>Poljoprivr. zemljište</i>	<i>356.611</i>	<i>60,97</i>	<i>311.285</i>	<i>60,71</i>	<i>308.278</i>	<i>59,81</i>
Obradivo	128.303	67,58	123.904	66,58	125.482	66,13
oranice i bašte	38.470	58	28.876	54,77	25.089	55,98
Voćnjaci	3.587	41,83	4.011	36,93	4.197	43,81
Vinogradi	2	0,15	0	0	3	0,07
Livade	89.246	78,54	91.019	76,6	96.194	73,16
Pašnjaci	228.338	57,66	187.381	57,37	182.796	56,13
<i>Stočni fond</i>	<i>451.076</i>	<i>61,08</i>	<i>499.308</i>	<i>70,91</i>	<i>300.754</i>	<i>66,14</i>
Sitna stoka (ovce i svinje)	333.928	60,82	355.843	71,83	177.498	67,63
krupna stoka (gov. i konji)	117.148	61,86	136.2461	68,73	123.256	64,11

Izvor podataka: Statistički godišnjak SFRJ 1963. godine,
Statistički godišnjak CG 1991 i 2004. godine

U razdoblju 1961-2003 godine poljoprivredno zemljište sjevernog regiona se smanjilo za 13,5% sa (356.000 ha na 308.000 ha), što i nije tako dramatičan pad koliki je pad zemljišta intezivne obrade (oranice i bašte) za cijelih 35%. Uprkos tome sjeverni region je zadržao svoje učešće u obradivom poljoprivrednom zemljištu Republike u procentualnom iznosu od 66%. Znatno smanjenje poljoprivrednog zemljišta ne može se samo objasniti promjenom strukture obradivog zemljišta, značajnim padom oranica i bašti i neznatnim porastom livada, već najviše time što je površina pod pašnjacima smanjena za cijelih 20%. Praktično to znači da je najveći dio pašnjaka pretvoren u nepoljoprivredno zemljište (oko 46.000 ha).

Potvrdu neadekvatne iskorišćenosti resursa u poljoprivredi nalazimo ne samo u smanjenju poljoprivrednog zemljišta i već naznačenim strukturnim promjenama, već u još dramatičnijem smanjenju ukupnog stočnog fonda (oko 1/3) posebno sitne stoke čiji se broj u posmatranom periodu praktično prepolovio. (sa 333.928 na 177.498). Strateški i dugoročno posmatrano sve to potvrđuje tezu da je zbog primjene modela ubrzane industrijalizacije poljoprivreda kao značajan potencijal sjevernog regiona bila odveđ dugo neopravdano zapostavljena. To znači da se u proteklom razvoju Crne Gore nijesu racionalno koristili raspoloživi privredni resursi, zbog čega je, najvećim dijelom, došlo do masovne migracije stanovništva iz pomenutog regiona. Istovremeno to je bitno uticalo na permanentno zaostajanje sjevernog regiona u razvoju u odnosu na republički prosjek, a posebno u odnosu na centralni i južni region.

2. 1. 2. Drvna masa, mineralne sirovine i energetska potencijal

U Crnoj Gori šume pokrivaju 720.000 ha ili 54% ukupne površine Republike. Ukupna zalihe drvene mase na prostoru Crne Gore procjenjuje se na 71,9 mil. m³ (godišnji prirast se procjenjuje na 1,4 mil.). U sjevernom regionu, se nalazi oko 70% *drvene mase*.

Na teritoriji Crne Gore otkrivena su ležišta i pojave 24 vrste mineralnih sirovina. Među njima zastupljene su energetske, metalne i nemetalne sirovine, građevinski materijali i podzemne mineralne i pitke vode, a proizvodi se i morska so.

U sjevernom regionu nalaze se sledeće *mineralne sirovine*:

Ugalj je jedina energetska sirovina koja se eksploatiše u Crnoj Gori

Olovo i cink se javlja na više mjesta u sjevernom regionu. Eksploatacija ove rude vršena je u rudnicima „Šuplja stijena” – Gradac kod Pljevalja (do 1987. godine) i „Brskovo” – Mojkovac (do 1991. godine), u čijim ležištima se i dalje nalaze bilansne rezerve od oko 20,300 mil. tona. i 10,250 mil. tona

Cementni laporci čije se Bilansne rezerve cementnog laporca procjenjuju se na oko 93,3 mil. tona.

Barit. Rezerve barita nalaze se na lokaciji oko Pljevalja (Potkovač). Na ovoj lokaciji utvrđene su bilansne rezerve od oko 315.000 tona.

Betonita ima u dva ležišta u blizini Šavnika čije se rezerve procjenjuju na oko 3,890 tona.

Zatim ukrasni kamen, tehničko građevinski kamen, opekarska glina, sljunak i pijesak, gips Energetski potencijal sjevernog regiona čine *obnovljivi – hidro i neobnovljivi – rudni energetski izvori*.

Prosječni teoretski *hidropotencijal* u Crnoj Gori iznosi 9.846 GWh.

Cjelokupni *rudni potencijal* nalazi se u sjevernom regionu (Basen Pljevlja i Berane). TE Pljevlja učestvuje u proizvodnji električne energije Crne Gore sa oko 29%, prema podacima iz 2004. godine u TE Pljevlja proizvedeno je 955 GWh.

2. 1. 3. Izgrađenost kapaciteta

Raspoloživi turistički kapaciteti sjevernog regiona iznose su 2.845 ležajeva ili 7,5%.

Raspoloživi kapaciteti po *granama industrije* u sjevernom regionu su sledeći:

Metaloprerađivački kapaciteti, kapaciteti za *proizvodnju obojenih metala*, kapaciteti mašinogradnje, proizvodnja građevinskog materijala, proizvodnja rezane građe i ploča, proizvodnja i prerada papira, proizvodnja tekstilnih prediva i tkanina, proizvodnja kože i krzna, obuće i kožne galanterije, proizvodnja prehrambenih proizvoda.

2. 2. Centralni region

2. 2. 1. Poljoprivredno zemljište i stočni fond

Intezivan proces odliva stanovništva iz sjevernog u centralni region najbolje ilustruje apsolutni prirast stanovništva u pomenutom regionu, koji je u razdoblju od 1961 – 2003 godine uvecano za 110 hilja-

da. Time se udio centralnog regiona u ukupnom stanovništvu Crne Gore i procentualno znatno povećao sa 36,1% na 45%. Za ralikom od sjevernog regiona koji, sa učešćem poljoprivrednog, u ukupnom poljoprivrednom stanovništvu Republike od 73% raspolaze sa 60% poljoprivrednog zemljišta, centralni region pokazuje obrnute relacije, s obzirom da u poljoprivrednom stanovništvu Republike učestvuje sa 18,3%, dok raspolaze sa oko 30% poljoprivrednog zemljišta.

Tabela 2 – Centralni region raspoloživi resursi

OPIS	1961	1961-(%)	1989	1989-(%)	2002/3.	2002/3-(%)
<i>Teritorija u km²</i>	4.903	35,5	4.903	35,5	4.903	35,5
<i>Stanovništvo*</i>	170.495	36,13	264.507	43	279.419	45,05
Poljoprivredno	57.830	26,01	8.808	18,29		
Nepoljoprivredno	112.665	45,14	255.699	45,1		
<i>Poljoprivr. zemljište</i>	155.274	26,55	149.188	29,08	156.602	30,38
Obradivo	41.297	21,75	41.747	22,43	44.910	23,67
oranice i bašte	18.488	27,87	14.585	27,66	11.791	26,3
Voćnjaci	897	10,46	1.681	15,48	1.583	16,52
Vinogradi	698	52,75	3.016	82,02	3.181	82,32
Livade	21.214	18,67	22.456	18,9	28.355	21,56
Pašnjaci	113.977	28,85	107.371	32,87	111.692	34,3
<i>Stočni fond</i>	224.534	30,4	159.184	22,65	105.128	23,12
sitna stoka	172.502	31,41	110.750	22,35	57.112	21,76
krupna stoka	52.032	27,47	48.734	23,34	48.016	24,97

* Podaci dati o broju stanovnika za 2000. godinu po regijama su procijenjeni.

Izvor podataka: Statistički godišnjak SFRJ 1963. godine,

Statistički godišnjak CG 1991 i 2004. godine.

I u pogledu promjene strukture poljoprivrednog zemljišta centralni region se znatno razlikuje od sjevernog jer se u njemu nijesu desile krupne strukturne promjene na relaciji obradivo – neobradivo zemljište. U okviru obradivog zemljišta međutim u centralnom regionu su se desile krupnije promjene koje se ogledaju u tome što se udio oranica i bašti osjetno smanjio sa 18.500 ha na 11.800 ha ili za blizu 40%, dok se udio voćnjaka i vinograda znatno uvećao sa 1.595 ha na 6.360 ha ili skoro za 4 puta.

Poljoprivredu centralnog regiona karakteriše i to što je i u posmatranom periodu drastično smanjen broj sitne stoke sa 172.500 na svega 57.100, ili za 3 puta, dok se broj krupne stoke smanjio sa 52.000 na oko 48.000.

2. 2. 2. Drvna masa, mineralne sirovine i energetska potencijal

U centralnom regionu se, prema podacima iz 1988. godine, nalazilo 25% crnogorske *drvne mase*.

U centralnom regionu nalaze se sledeće *mineralne sirovine*:

Rezerve treseta, crveni i bijeli boksit, ukrasni kamen, tehničko građevinski kamen, opekarska glina, sljunak i pijesak.

Energetski potencijal centralnog regiona čine obnovljivi – *hidro, potencijal vjetrova i sunčeve energije* i *neobnovljivi – trest* energetska izvori.

Teoretski *hidropotencijal* (Morača, Zeta, Mala rijeka i Cijevna) Centralnog regiona iznosi 4.211 GWh. ili 42,7% ukupnog crnogorskog hidropotencijala. U Centralnom regionu (HE Perućica i pet MHE) se proizvodi oko 55% (prema podacima iz 2004. godine u HE Perućica proizvedeno je 1.210 GWh. električne energije) električne energije iz obnovljivih izvora ili 41,5% ukupno proizvedene električne energije u Crnoj Gori.

Na osnovu dosadašnjih istraživanja, potencijalno dobra oblast, u smislu korišćenja *energije vjetrova*, je područje oko Nikšića. Na lokalitetu Ilinio brdo – Vučje pored Nikšića je urađena prva elektrana na vjetar čija je očekivana godišnja proizvodnja od 1,25 do 1,8 GWh.

Područje oko Podgorice je izloženo jačim direktnim *sunčevim zračenjima* koje bi se moglo koristiti kao značajan energetska izvor ovog regiona u budućnosti.

2. 2. 3. Izgrađenost kapaciteta

Raspoloživi kapaciteti po *granama industrije* u centralnom regionu su sledeći:

Kapaciteti crne metalurgije, kapacitete za proizvodnju obojenih metala, metaloprerađivački kapaciteti, kapaciteti mašinogradnje, proizvodnja električnih aparata i mašina, proizvodnja baznih hemijskih proizvoda, proizvodnja građevinskog materijala, proizvodnja rezane građe i ploča smještena, proizvodnja tekstilnih prediva i tkanina, proizvodnja kože i krzna, obuće i kožne galanterije, kapaciteti za preradu gume i kaučuka, grafički proizvodi, proizvodnja prehrambenih proizvoda.

2. 3. Južni region

2. 3. 1. Poljoprivredno zemljište i stočni fond

Južni region je u relativnom smislu prihvatio više stanovništva iz sjevernog regiona i drugih krajeva bivše SFRJ, nego centralni budući da se

u posmatranom periodu njegov udio u ukupnom stanovništvu udvostručio (sa 11,7% na 23,5%). U apsolutnom iznosu stanovništvo ovog regiona se uvećalo sa 83.400 u 1961. godini na preko 145.000 u 2003. godini.

Kao i u centralnom regionu udio poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu ovog regiona sveden je na svega 3,5% (sjeverni 16,7% na nivou Republike 7,5%), dok se udio nepoljoprivrednog stanovništva u apsolutnom iznosu uvećao za preko 2 puta.

Tabela 3 – Južni region raspoloživi resursi

OPIS	1961	1961-(%)	1989	1989-(%)	2002/3.	2002/3-(%)
Teritorija	1.588	11,5	1.588	11,5	1.588	11,5
Stanovništvo	83.411	11,68	130.806	21,28	145.847	23,55
Poljoprivredno	22.834	10,28	3.951	8,21		
nepoljoprivredno	60.577	24,27	126.855	22,39		
Poljoprivr. zemljište	72.947	12,48	52.260	10,21	50.491	9,81
Obradivo	20.241	10,67	20.437	10,99	19353	10,2
Oranice i bašte	9.364	14,13	9.264	17,57	7938	17,72
Voćnjaci	4.090	47,71	5.168	47,59	3800	39,67
Vinogradi	623	47,1	661	17,98	680	17,61
Livade	3.162	2,79	5.342	4,5	6934	5,28
Pašnjaci	52.702	13,49	31.823	9,76	31138	9,57
Stočni fond	62.812	8,52	45.339	6,44	48.814	10,74
sitna stoka	42.614	7,77	28.802	5,82	27.838	10,61
krupna stoka	20.198	10,67	16.537	7,93	20.976	10,92

Izvor podataka: Statistički godišnjak SFRJ 1963. godine,
Statistički godišnjak CG 1991 i 2004. godine

U analizi poljoprivrednog zemljišta valja ukazati na činjenicu da se skoro cjelokupno smanjenje poljoprivrednog zemljišta odnosi na smanjenje pašnjaka (sa 52.700 na 31.100), koji su najvećim dijelom postali šikare i nepoljoprivredno zemljište. Poput središnjeg regiona i ovdje je došlo do smanjenja sitne stoke sa 42.600 na 27.800 dok je broj krupne stoke ostao nepromijenjen.

2. 3. 2. Drvna masa, mineralne sirovine i energetski potencijal

U južnom regionu nalaze se sledeće *mineralne sirovine*:

Betonit, ukrasni kamen, tehničko građevinski kamen, opekarska glina, sljunak i pijesak, rožnaci i morska so

Energetski potencijal južnog regiona čine obnovljivi – *sunčeve energije i potencijal mora*, i nepobnovljivi – *nafta i gas* energetske izvori.

Značajan potencijal sunčeve energije je u južnom regionu. Srednji fluks direktnog sunčevog zračenja iznosi 4,45kW/m² (područja Ulcinja i Bara).

Energetski potencijal mora predstavlja značajan energetske izvor, ali do sada u Crnoj Gori ne postoje istraživanja koja su ispitala mogućnosti korišćenja ovog potencijala.

Nafta i gas. Stepem istraženosti crnogorskog primorja i podmorja, dozvoljava utvrđivanje naftno-matičnog potencijala od 12,5x10⁹ tona, što predstavlja realnu osnovu za komercijalno nalazište nafte i gasa.

2. 3. 3. Izgrađenost kapaciteta

Smještajni kapaciteti *turističke privrede* iznose 76.528 ležajeva, od čega je 35.193 ležaja u osnovnom smještaju. Od navedenog broja, 88% kapaciteta osnovnog smještaja je u primorskom regionu.

Kapaciteti *pomorske privrede* su: „Luka Bar” – 5 miliona terta, „Luka Kotor” i „Luka Zelenika”, „Barska plovidba”.

Raspoloživi kapaciteti po *granama industrije* u južnom regionu su sledeći:

Kapaciteti mašinogradnje, proizvodnja nemetalnih minerala – proizvodnja soli, proizvodnja baznih hemijskih proizvoda, brodogradnja i brodoremontni kapaciteti,

kapaciteti za preradu hemijskih proizvoda, kapaciteti za preradu gume i kaučuka, proizvodnja prehrambenih proizvoda.

3. OSTVARENI REZULTATI I REGIONALNE NEJEDNAKOSTI

Crnu Goru kao zemlju u tranziciji (sa svim poteškoćama koje prate proces tranzicije) karakterišu znatne regionalne razlike. Najupečatljiviji pokazatelji tranzicione recesije su: smanjenje obima ukupne privredne aktivnosti, visok nivo nezaposlenosti, visoka uvozna zavisnost, nizak nivo proizvodnje itd. Ako imamo u vidu da Crna Gora spada u kategoriju siromašnih zemalja te razlike su naglašenije i vidljivije. Kretanje nekih osnovnih makroekonomskih pokazatelja po regionima i ukupno u Crnoj Gori dajemo u narednoj tabeli.

3. 1. Sjeverni region

Sjeverni region je najnerazvijeniji dio Crne Gore posmatrano sa aspekta DBP, zaposlenosti, nezaposlenosti i a i ostalih parametara koje ćemo analizirati.

Sjeverni region imao je 837,9\$ po glavi stanovnika 2002. godine (1989. DBP perkapita bio je 1.716\$) ili procentualno izraženo u sjevernom regionu ostvareno je svega 56,7% crnogorskog prosjeka društvena proizvodnje po glavi stanovnika (1989. godine 62,3%). Ovaj region je 2002 godine učestvovao sa svega 18% (1989 godine u DP Crne Gore učestvovao sa 19,8%) u društvenom proizvodu Crne Gore. Sjeverni region je učestvovao u DP poljoprivrede 2002. godine 39% (1989 godine; 38%), a u DP industrije 20% (1989 godine; 33,3%). Opštine u kojim je zabilježen najmanji nivo proizvodnje po glavi stanovnika su Rožaje i Andrijevica, dok opštine u kojim je zabilježen najveći nivo proizvodnje su Plužine i Pljevlja.

Tabela 4 – Pokazatelji razvijenosti crnogorske privrede po regionima u periodu 1961-2002. god.

OPIS	1961	1981	1989	2000	2002
DP u 000 \$	419.100	1.405.600	1.405.600	820.000	893.400
DP PER CAPITA	888,123	2.405,6	2.287,5	1.335,3	1.443,2
zaposlenost	73.549	134.931	161.351	113.784	113.827
NEZAPOSLENOST	4.413	24.199	48.108	84.061	80.584
DP u industriji	83.82	432.924,8	533.215,1	206.220	222.412
DP U POLJOPRIVREDI	114.833,4	134.937,6	177.269,4	118.896	127.016
DP U TRG. NA MALO	75.438	262.847	182.897	126.134	173.175
DP U TURIZMU		63.252	59.090	34.219	39.747
DP GRAĐEVINARSTVO	66.636,9	206.623,2	99.889,9	57.267	54.755
DP U SAOBRAĆAJU	45.262,8	213.651.2	264.497,2	206.737	208.389
DP U OST. DJELATNOSTIMA	33.108,9	91.364	90.041,6	70.528	67.909
Rezultati nivoa razvijenosti sjevernog regiona					
DP u 000\$	93.810	330.136	279.394	131.200	160.802
DP PER CAPITA	430,3	1.441.8	1.271,6	673,2	838
Zaposlenost	20.050	37.568	43.255	27.417	24.586
Nezaposlenost			20.686	33.362	30.299
DP U INDUSTRIJI		140.613	170.564	44.500	44.483
DP U POLJOPRIVREDI		40.487	67.362	43.991	49.537
Rezultati nivoa razvijenosti centarlnog regiona					
DP u 000\$	204.932	665.560	717.713	529.684	495.741
DP PER CAPITA	1.202,0	2.778.1	2.713,4	1.912,2	1.780

OPIS	1961	1981	1989	2000	2002
Zaposlenost	31.349	68.925	77.388	57.550	59.076
Nezaposlenost			20.205	30.858	34.409
DP u industriji		248.867	302.234	102.750,78	146.792
DP u poljoprivredi		83.624,7	110.882	71.653,9	67.318,5
DP u trg. na malo		125.801	87.281	124.033	101.056,2
Rezultati nivoa razvijenosti južnog regiona					
DP u 000\$	120.358	409.904	409.793	221.000	281.792
DP PER CAPITA	1.443	3.541	3.133	1.558,9	1.897
ZAPOSLENOST	22.150	28.436	40.708	28.817	30.165
nezaposlenost			7.217	14.510	15.876
DP U TURIZMU		39.096	38.117	18.820,4	27.029

Izvor podataka: Statistički godišnjak SFRJ 1963. godine,
Statistički godišnjak CG 1991 i 2004. godine

Broj nezaposlenih osoba 2002 godine u ovom regionu iznosio 30.299 ili 37,62% ukupne nezaposlenosti (1989; 42,99%). Stopa nezaposlenosti u sjevernom regionu (računata kao odnos nezaposlenih prema ukupnom broju zaposlenih i nezaposlenih) iznosila je oko 53,5%. Opštine sa najvećom stopom nezaposlenosti u ovom regionu su: Bijelo Polje i Šavnik (66%), Mojkovac (61%), Rožaje (57%) i Žabljak (51%), u ostalim opštinama ovog regiona stopa nezaposlenosti se kreće od 35% u Plužinama do 46% u Andrijevici.

Zaposlenost. Sjeverni region karakteriše veoma malo učešće zaposlenih u ukupnoj zaposlenosti Crne Gore koje iznosi svega 27.001 ili 21% (isti podatak za 1989. godine bio je 26,8%). U strukturi zaposlenosti ovog regiona dominantno je učešće lica zaposlenih u prerađivačkoj industriji koje iznosi (17,4%), zatim zaposlenih u sektoru obradovanja gdje radi 3.291 zaposleni (14,4%). U hotelima i restoranima ovog regiona zaposleno je 9,8% zaposlenih lica, državna uprava zapošljava 7,9%, u sektoru proizvodnja električne energije zaposleno je 6,8%, u trgovini 6,4% i u poljoprivredi 6%. Zaposlenost u privatnom sektoru u ovom regionu procjenjuje se na 14,6% ukupne zaposlenosti u privatnom sektoru Crne Gore.

Siromaštvo. Prema istraživanju siromaštva koje je sproveo ISSP iz Podgorice 2003. godine najugroženiji su stanovnici *sjevera Crne Gore* koji ima liniju siromaštva 19,3% i gdje živi 45% siromašnih, odnosno 53% siromašnog domicilnog stanovništva, (9,7% Roma, 10,4% izbjeglica i 51,6% raseljenih lica).

3. 2. Centralni region

Centralni region pripada kategoriji razvijenog regiona Crne Gore.

Društveni proizvod. Ovaj region učestvuje, prema podacima iz 2002. godine, sa 55,5% (1989; 51,06%) u ukupnom društvenom proizvodu Crne Gore. Per capita 2002. godine u ovom regionu bio je 2.118,9\$ (1989; 2713,4\$). DP-republičkog prosjeka u centralnom regionu 2002. godine bio je 123,1% (1989 iznosio je 125%). Učešće ovog regiona u DP industrije 2002. godine bilo je 66% (1989; 56,68%), dok je njegovo učešće u DP poljoprivrede i trgovine bilo 53% odnosno 45,2% (1989 godine ovaj region je učestvovao u DP poljoprivrede 62,54%, a u DP trgovine 47,72). Njaveći nivo društvene proizvodnje kod ovog regiona ostvaruje se u Podgorici (što je ujedno i najveći nivo proizvodnje u Crnoj Gori), dok je najmanji društveni proizvod po glavi stanovnika u ovom regionu zabilježen u opštini Cetinje i iznosi 636,4\$.

Zaposlenost i nezaposlenost. Učešće nezaposlenosti i zaposlenosti, ovog regiona u ukupnom broju zaposlenih i nezaposlenih Crne Gore bilo je 42,7% i 52% u 2002. godini (1989. godine nezaposlenost je učestvovala 41,99%, a zaposlenost 47,96%). Sektorski posmatrano, u ovom regionu, dominira zaposlenost u: sektoru prerađivačke industrije koji učestvuje sa 22,1%, trgovini (10%), obrazovanju (11%) i zdravstvu i socijalnom radu 7%, dok je najmanje učešće sektora ribarstva (0,4%) i poljoprivrede (2%). Centralni subregion je imao stopu nezaposlenosti od oko 34%. Interval stope nezaposlenosti posmatrano po opštinama kreće se od 31% u Podgorici do 41% u Nikšiću. Privatni sektor ovog regiona, prema procjenama, zapošljava 51,1% zaposlenih u privatnom sektoru Crne Gore.

Siromaštvo. U centralnom dijelu Crne Gore linija siromaštva je 10,8%. U ovom regionu živi oko 35% siromašnih od čega: 31% domicilnih, čak 52,3% Roma i 51,1% izbjeglica, kao i 36,6% raseljenih lica.

3. 3. Južni region

Južni region predstavlja najrazvijeniji dio Republike.

Društveni proizvod južnog region učestvovao je 2002 godine sa 26,5% (1989; 29,15%) u ukupnom društvenom proizvodu Crne Gore. DP per capita u ovom regionu iznosio je 2002. godine 1.897\$ (1989; 3.133\$), što je činilo 113,4% republičkog prosjeka (1989 iznosio je

127,7%). Učešće ovog regiona u DP turizma 2002. godine bilo je 68% (1989; 64,5%). Najmanji nivo društvene proizvodnje po glavi stanovnika ostvarila je opština Ulcinj u iznosu od 1.021,6\$ dok je najveći nivo ostvarila opština Bar u iznosu od 3.102,7\$.

Zaposlenost i nezaposlenost. Južni region je 2002. godine imao zaposlenih 30.165 i nezaposlenih 15.876 lica. Učešće nezaposlenih ovog regiona u ukupnoj nezaposlenosti Republike iznosila je 19,5%, a učešće zaposlenosti u odnosu na ukupnu zaposlenost bilo je 27,5% (1989. godine učešće zaposlenih je bilo 25,2%, a nezaposlenosti 15%). Što se tiče strukture zaposlenosti u ovom regionu nju krakteriše visoko učešće od 30,7% zaposlenih u trgovini na veliko i malo (15,6%) i sektoru obrazovanja (15,1%). U hotelima i restoranima zaposleno je 2.319 lica (7,5%), a u saobraćajnoj djelatnosti 13,8% lica. Zaposlenost u privatnom sektoru južnog regiona procjenjuje se na 34,3% crnogorske zaposlenosti u privatnom sektoru. Ovaj region je 2002. godine imao stopu nezaposlenosti od 31%. Najveća stopa nezaposlenosti zabilježena je u Tivtu (43%), a najniža u Budvi (18%).

Siromaštvo. U južnom dijelu Crne Gore, gdje je linija siromaštva oko 8,8%, živi oko 19% siromašnih od čega je: 16% domicilnih, 38% Roma, 38,5% izbjeglica i 11,8% raseljenih lica.

ZAKLJUČAK

Polazeći od predhodno navedenih okolnosti, objektivne potreba za aktiviranje prirodnih i ljudskih resursa, te integracijom prostora manje razvijenih regiona u cjelini privrednog korpusa, regionalna komponenta razvoja predstavlja sastavni dio razvojnih potencija.

Čitav proces se mora odvijati u okviru reforme privrednog i društvenog sistema, koji će biti usaglašen sa standardima EU. Ekonomskom politikom se moraju razrađivati sistemska rješenja kojima se stimuliše realizacija Strategije regionalnog razvoja Crne Gore, a samim tim i smanjenje razlika u regionalnom razvoju. Osim toga, trebala bi se voditi politika podsticaja privrednih sektora koji predstavljaju razvojni prioritet, čime će se privredna struktura pomjerati u poželjnom pravcu i realizovati potreba uravnoteženijeg regionalnog razvoja.

U tom pravcu, trebala bi se sprovoditi se politika bržeg *razvoja malih i srednjih preduzeća na tim područjima*, što će doprinijeti većem

zapošljavaju, razvoju preduzetništva i stvaranju privrednih subjekata koji se lakše prilagođavaju tehnološkim i tržišnim promjenama.

Takođe *rješavanje krupnih problema saobraćajne, tehničke, komunalne i druge infrastrukture* je neophodan uslov regionalnog i ukupnog razvoja.

Politika Regionalnog razvoja ide u pravcu smanjenja regionalnih razlika, tako da je neophodno podržavati podsticajne mjere u manje razvijenim regionima:

– *poreskom politikom* bi se trebali se stvoriti povoljniji uslovi za razvoj u nerazvijenim područjima. Trebalo bi se razmotriti oslobađanje od plaćanje poreza za nove preduzetnike za određeno vrijeme, kao i za novozaposlene radnike, takođe trebalo bi razmotriti mogućnost ustupanja prihoda po osnovu PDV-a na korišćenje lokalnoj samoupravi na čijoj teritoriji je prihod ostvare. Trebalo bi se raditi na sprovođenju rješenja iz Zakona o porezu na dobit pravnih lica, kojim je utvrđeno da se za novoosnovana pravna lica, u privredno nedovoljno razvijenim opštinama, koja obavljaju proizvodnu djelatnost oslobađaju plaćanja poreza na dobit za prve tri godine od početka obavljanja djelatnosti. Na nivou Republike bi se trebalo sa opštinama sinhronizovati i ujednačiti politika kod davanja olakšica za novoformirana preduzeća i razmotriti mogućnost ponovnog uvođenja rješenja oslobađanja od plaćanja poreza na poljoprivredno zemljište za domaćinstva koja žive iznad 1.000 m nadmorske visine.

– *Kreditno monetarnom politikom* bi se trebalo pomoći u realizaciji strateških opredjeljenja u razvoju nerazvijenih regiona. U tom kontekstu su bi u centru pažnje trebali biti programi stimulisanja zapošljavanja i preduzetništva na nerazvijenom području. Značajan segment je obezbjeđivanje izvora sredstava za izgradnju krupnih infrastrukturnih objekata u saradnji sa privatnim sektorom, koji čini uslov za realizaciju politike ravnomjernog regionalnog razvoja Republike.

– *Politika ekonomskih odnosa sa inostranstvom* trebala bi biti usmjerena na uključivanje Crne Gore u evropske integracije. Za ukupan razvoj Republike i regionalni posebno je značajno uključivanje WTO i povezivanje sa međunarodnim finansijskim organizacijama.

– *Investicionom politikom*, kao generatorom razvoja, trebala bi se što prije predvidjeti mogućnost usmjeravanja dijela sredstava za nerazvijena područja, odnosno formiranje posebnog Fonda za regional-

ni razvoj, u okviru kojeg bi se realizovali programi sektorskog podsticaj aprioritetnih oblasti.

Politika regionalnog razvoja mora se bazirati na *principima tzv. održivog razvoja uz očuvanje prirodne i zdrave sredine*. Naročita pažnja biće posvećena očuvanju potencijala pet nacionalnih parkova.

U okviru regionalnog razvoja intenziviraće se i programi integralnog razvoja Durmitorskog područja, područja Bjelasice i Komova i područja crnogorskih Prokletija.

Za realizaciju programa i projekata, koji imaju regionalnu dimenziju, neophodno je *obezbijediti tehničku, ekspertsku i druge vidove pomoći, a finansijska sredstva će se obezbijediti iz domaćih i inostranih izvora*.

LITERATURA

1. *Agenda ekonomskih reformi u Crnoj Gori*, Vlada Republike Crne Gore, mart 2003. godine.

2. *Agenda ekonomskih reformi za Crnu Goru, 2002-07 – izvještaj i preporuke*, Vlada Republike Crne Gore, mart 2005. godine.

3. *Legalizacija postojećih i otvaranje novih radnih mjesta*, Vlada Republike Crne Gore, april 2003. godine.

4. *Strategija razvoja i redukcija siromaštva Crne Gore*, Vlada Republike Crne Gore, novembar 2003. godine.

5. G. Đurović, J. Stanković, P. Bošković, *Alternativni razvojni koncepti privrede Crne Gore*, Ekonomski fakultet Podgorica, mart 2002. godine.

6. *Perspektive razvoja Crne Gore*, NVO Centar za ekonomski prosperitet i slobodu, avgust 2003. godine.

7. *Regionalni razvoj Crne Gore*, Sekretarijat za razvoj Republike Crne Gore, Podgorica 2000. godina.

8. *Strategija regionalnog razvoja Crne Gore*, Sekretarijat za razvoj Republike Crne Gore, Podgorica 2005. godina.

9. J. Gogić, *Regionalna ekonomija*, Univerzitet Crne Gore, Ekonomski fakultet, Podgorica, 1993. godine.

10. M. Radović, *Komparativna analiza regiona u Crnoj Gori sa posebnim osvrtom na sjeverni region*, Natura, Kolašin 2004. godine.